

Sociálna a pracovná rehabilitácia

Modely zdravotného postihnutia

Viacerí odborníci z oblasti sociálnej, zdravotníckej, aj spoločenskej upozorňujú na skutočnosť, že pre resocializáciu osoby s ťažkým zdravotným postihnutím je veľmi významné skúmať "cez čo sú ľudia so zdravotným postihnutím definovaní". Ide o to, či sú definovaní cez ich postihnutie (v zmysle toho čo nedokážu - *disabilities*), alebo cez ich schopnosti a zručnosti (*abilities*). Táto otázka je dôležitá pre formovanie postojov verejnosti a pre charakter prijímaných politík a praktík.

V historickom kontexte sa skúmanie otázok zdravotného postihnutia v živote človeka formulovalo aj v rámci tzv. modelov. Podľa rôznych autorov sa môžeme stretnúť s rozličným hodnotením. Napr. Michael Oliver, profesor na Greenwich Univerzite je autorom sociologického prístupu a uvádza nasledujúce delenie:

- *individuálny model zdravotného postihnutia* (osobná tragédia)
- *medicínsky model* (nezahrňuje ne-medicínske kritériá zdravotného postihnutia)
  - *morálny model*
  - *charitatívny model*
  - *administratívny model*
- *sociálny model*
  - *funkčne limitovaná perspektíva*
  - *ekologická perspektíva*
  - *ľudsko-právny model/model nezávislého života*
  - *model participácie*
  - *post-moderný model* - definuje zdravotné postihnutie ako problém spoločensko-ekonomickú politiku a priorít, ktorý je spojený s nerovnomernou distribúciou zdrojov, chudobou, nezamestnanosťou. Významnú úlohu tu hrajú samotní zdravotne postihnutí ľudia, výskumníci, politici, ekonómovia (kľúčovou výzvou je sprístupniť technológiu pre všetkých, teda aj pre ľudí so zdravotným postihnutím)

Prof. D. Pfeiffer (Rehabilitačná klinika Praha. 2002) identifikoval minimálne 9 interpretácií základnej paradigmy zdravotného postihnutia:

1. *sociálno-konstruktivistický model* (vyvinutý v USA) - delí ľudí na normálnych a ľudí s "neočakávanými" odlišnosťami, ktoré sú vnímané " normálnymi ľuďmi ako stigma,
2. *sociálny model* (Veľká Británia) - spoločnosť bráni ľuďom so zdravotným postihnutím plnej účasti na jej živote, ZPO sú vnímaní ako neschopní prijímať vlastné rozhodnutia,
3. *model poruchy* - základným rozdielom medzi ľuďmi so ZP a bez neho je existencia poruchy (impairment),
4. *model utláčanej minority/politický model* - ľudia so ZP ako minorita, neustále čeliaca diskriminácii, konfrontovaná neustále s bariérami,
5. *model nezávislého života* - právo ľudí so ZP robiť vlastné rozhodnutia,
6. *postmodernistický/postštrukturalný/humanistický/zážitkový/existenciálny model* - zdravotné postihnutie je kultúrny a politický konštrukt, ktorý má byť dekodovaný a dekonštruovaný - majú sa meniť postoje k ľuďom so ZP, každý človek má vlastné potreby, ktoré sa majú brať do úvahy,
7. *kontinuálny model* - medzi ľuďmi so ZP a bez neho je kontinuum (každý človek sa môže stať ZP) - model nie je ešte dopracovaný
8. *model ľudskej diverzity* - komunita ľudí so ZP je veľmi variabilná a akákoľvek štrukturalizácia podľa druhu ZP nemôže fungovať
9. *diskriminačný model* - postihnutým sa človek cíti skutočne vtedy, keď je konfrontovaný s diskrimináciou

Základným trendom novodobého vývoja (spoločným menovateľom viacerých prístupov) je to, že medicínske opatrenia sa v koncepte zdravotného postihnutia hodnotia iba ako čiastkové a väčší dôraz sa kladie na spoločnosť (architektonické a iné životné podmienky a postoje) ako zdroj problémov v živote ľudí so ZP.

Všeobecná definícia rehabilitácie:

Rehabilitačný proces je dlhodobý dej, ktorého cieľom je obnovenie postihnutých funkcií a prevencia invalidity, ako to formulovala Svetová zdravotnícka organizácia. Tento proces možno vo všeobecnosti rozdeliť na niekoľko fáz:

- a) vlastná fáza reedukácie postihnutej, alebo postihnutých funkcií (liečebná rehabilitácia), ktorej by mala predchádzať fáza diagnosticko-evalvačná.

- b) fáza adaptácie - pacient sa adaptuje na svoj ekosystém, tj. na svoje pracovné a životné prostredie v podmienkach neúplne redukovanej, alebo deficitnej funkcie (v popredí sú mechanizmy psychosociálnej rehabilitácie)
- c) fáza reintegrácie - rieši existenciu funkčného deficitu a jeho väzbu na ekosystém. Pacient sa musí naučiť žiť so svojím postihnutím

S narastajúcim počtom úrazov, chronických ochorení, vrodených telesných a mentálnych postihnutí u detí, venuje rehabilitačná medicína zvýšenú pozornosť dlhodobým rehabilitačným programom

V súčasnosti do popredia záujmu prichádza takzvaný *integrovaný model rehabilitácie*. Je známe, že každé dlhotrvajúce chronické postihnutie vyžaduje komplexný prístup zameraný nielen na úpravu postihnutých fyziologických funkcií, ale aj na úpravu psychosociálnych funkcií s cieľom integrácie postihnutej osoby do bežných spoločenských štruktúr. Integrovaný model rehabilitácie vyžaduje skúsených odborníkov v rehabilitačnej medicíne - lekárov, fyzioterapeutov, rehabilitačných psychológov, logopédov, ale aj sociálnych pracovníkov, orientovaných v problematike dlhodobej rehabilitačnej starostlivosti. Úprava postihnutých funkcií, spolu s úpravou narušenej homeostázy psychosociálnych funkcií a koordinácia rehabilitačných postupov predstavujú základné princípy tohto modelu.

Každý ľudský jedinec je bio-psycho-sociálna jednotka, preto dochádzame k záveru, že každé chronické ochorenie a postihnutie má za následok príslušné funkčné zmeny viacerých fyziologických systémov v organizme. Biologicko-fyziologické faktory spolu s faktormi psychologickými a sociálnymi, ktoré v období zdravia predstavujú stav homeostázy, alebo vyrovnanosti, sú v období najmä chronického ochorenia narušené. Narušenie homeostázy fyziologických funkcií ide ruka v ruku s narušením homeostázy psychosociálnych funkcií a táto skutočnosť sa negatívne prejavuje na klinickom stave postihnutého jedinca.

Integrovaný model rehabilitácie zasahuje do všetkých troch oblastí bio-psycho-sociálneho celku - časová a obsahová koordinácia použitých rehabilitačných metodík a techník spolu so synergistickým prístupom ich aplikácie v rámci dlhodobých rehabilitačných programov vytvára priestor pre ich optimalizáciu.

Takýto komplexný prístup si vyžaduje určitú koordináciu pri používaní najrôznejších metodík a techník súčasnej rehabilitačnej medicíny. Časová a obsahová koordinácia indikovaných metodík a techník a ich synergistické využitie v rámci rehabilitačných programov, predstavuje *komprehenzívny prístup*, ktorý sa v súčasnosti stáva základným princípom pri tvorbe dlhodobých rehabilitačných programov u chronických ochorení a fyzických či mentálnych postihnutí.

Integrovaný model rehabilitácie možno použiť aj u detských pacientov s chronickým, dlhotrvajúcim ochorením alebo postihnutím. S prihliadnutím na vek dieťaťa sa jednotlivé metodiky a techniky v rehabilitačných programoch modifikujú. Akcentuje sa predovšetkým úprava narušených psychosociálnych funkcií a využívajú sa v prvom rade prostriedky modernej pedagogiky.

Sociálna rehabilitácia: Ide o súbor opatrení spoločnosti k zabezpečeniu dôstojného a maximálne možného hodnotného života osôb so zdravotným postihnutím. Okrem dočasne či trvalo vyradených občanov z pracovného procesu (invalidní občania) zahŕňa aj deti, mladistvých a starých ľudí. Dôležitú úlohu hrajú faktory osobnosti, rodinné zázemie, komunita, v ktorej občan žije. Veľmi dôležitá je individuálna schopnosť aktívne realizovať dlhodobý rehabilitačný proces a využiť všetky možnosti naučiť sa pracovať s ponúkanými prvkami v rámci rehabilitačného procesu. Výsledkom je schopnosť nájsť pozitívny vzťah nielen k svojmu zdravotnému postihnutiu, k svojmu okoliu, ale aj k tým, ktorí sú tiež zdravotne postihnutí.

Pracovná rehabilitácia: Ide o súbor opatrení a dlhodobej prípravy zdravotne postihnutej osoby s cieľom prispôsobenia sa na pracovné alebo iné aktivity. Ide o využitie tzv. zostatkového pracovného potenciálu. Je nutné skúmať fyziologické funkcie, ktoré umožnia voľbu príslušnej činnosti, stupeň možného zaťaženia a primeranú dobu trvania pracovných a iných aktivít.

Diagnosticko - evalvačná fáza rehabilitácie:

Východiskom komplexnej rehabilitácie musí byť diagnostika, čo predovšetkým znamená zmeranie a monitoring funkčnej sebestačnosti vo viacerých oblastiach každodennej činnosti. Tento monitoring informuje nielen o aktuálnom stave a sociálnej situácii klienta, ale aj o jeho vývoji. Prof. MUDr. Myron Malý, (riaditeľ Národného rehabilitačného centra v Kováčovej) vo svojej monografii (1999) uvádza základné vyšetrenia, používané v USA, ale už aj vo viacerých krajinách vyspelej Európy. Bol vybraný minimálny počet položiek (6 oblastí činnosti) pre širokú populáciu ľudí s rôznym zdravotným postihnutím. Vybrané položky sú testované a klasifikované odborným tímom, v ktorom by mali mať zastúpenie fyzioterapeuti, ergoterapeuti, skúsené sestry, logopédi, psychológovia.

Testované položky

1. *sebestačnosť* (jedenie, úprava zovňajšku, kúpanie, obliekanie hornej časti tela, obliekanie dolnej časti tela, umývanie, schopnosť orientácie v priestore)
2. *funkcie sfinkterov* (kontinencia močového mechúra, kontinencia konečníka)
3. *mobilita* (schopnosť presunov - posteľ, stolička, vozík, WC, vaňa, sprcha)
4. *lokomocia* (schopnosť chôdze/vozík, schody, schopnosť nastupovať do a vystupovať z vozidiel hromadnej dopravy)
5. *komunikácia* (schopnosť vnímania, vyjadrovania sa)
6. *sociálna adaptabilita* (sociálne začlenenie, riešenie problémov, pamäť)

Klasifikácia:

Každá položka má sedembodovú klasifikáciu (7-1). Pri zaznačení do formulára sa vyberá nižšie skóre zo škály 7 - 1. Najvyššia hodnota (7) znamená najväčšiu samostatnosť.

ad 1) Sebestačnosť

O sebestačnosti možno hovoriť, keď klient nevyžaduje pomoc inej osoby (7-6):

- *úplná sebestačnosť* - 7 (nevyžaduje žiadne modifikácie, ani pomocné zariadenia, alebo kompenzačné pomôcky a činnosť je vykonávaná v primeranom čase)
- *zmenenú sebestačnosť* - 6 (vyžaduje pomocné zariadenie, kompenzačné pomôcky, pre vykonanie určitej činnosti je potrebný dlhší čas, alebo je táto činnosť vykonávaná menej spoľahlivo)

Čiastočná závislosť je stav, kedy je potrebný dohľad alebo pomoc inej osoby (5-3)

- *vyžaduje len dohľad, alebo usmernenie (5)* bez fyzickej pomoci
- *vyžaduje minimálnu pomoc (4)* - klient vyžaduje minimálnu fyzickú pomoc, sám je schopný vynaložiť 75% úsilia, resp. aj viac
- *vyžaduje strednú pomoc (3)* - klient vyžaduje väčšiu pomoc, jeho možnosti vynaložiť úsilia sú 50% - 75%

Úplná závislosť je stav, kedy je potrebná maximálna, alebo úplná pomoc inej osoby (2-1)

- *maximálna pomoc (2)* - schopnosť klienta vynaložiť vlastné úsilie je 25% - 50%.
- *úplná, komplexná pomoc (1)* - schopnosť klienta vynaložiť vlastné úsilie je 0 - 25%.

Podobnú klasifikáciu možno použiť vo všetkých testovaných položkách!

ad 2) Funkcie sfinkterov

Zahŕňa testovanie vôľového ovládania močového mechúra, resp. ovládanie defekácie stolice. Kvalifikácia:

- *bez pomoci (7-6)*, pri čiastočnej nezávislosti používa pomôcky ako je močová fľaša, podložná misa, katéter, absorbčné vložky - pacient sa sám stará o svoju hygienu
- *s pomocou (5-1)* - používanie pomôcok, súvisiacich s inkontinenciou (stimulátory, lieky, katéter, pomoc druhej osoby !)

ad 3) Mobilita

Obsahuje všetky aspekty presunov na a z postele, stoličky a vozíka, na a z toalety, pri kúpaní, prípadne pri postavení sa, ak ide o chodiaceho pacienta.

- *bez pomoci (7-6)*, pri úplnej samostatnosti klient dokáže všetko vykonávať sám a spoľahlivo, pri čiastočnej sebestačnosti používa kompenzačné pomôcky ako je sklzová doska, držadlá, katapultovacia stolička, barle a protézy. K presunom potrebuje viac času ako je primeraný tomuto úkonu
- *s pomocou (5-1)* - pri presunoch potrebuje dohľad, alebo pomoc inej osoby aj popri používaní pomôcok

ad 4) Lokomócia

Zahŕňa chôdzu, resp. používanie vozíka, zvládanie schodov

bez pomoci (7-6), pri úplnej samostatnosti klient dokáže prejsť sám vzdialenosť 50 - 17 m bez pomôcok, resp. s použitím ortézy, bariel, palice, chodítka, prípadne dobre ovláda vozík. Vyžaduje dlhší čas ako je primeraný danej vzdialenosti, všetko vykonáva sám, ale nie na 100%

- *s pomocou (5-1)* - potrebuje dohľad, alebo pomoc inej osoby aj pri používaní pomôcok, sám nezrealizuje ani vzdialenosť 17 m. Môže vyžadovať aj úplnú pomoc 2 osôb, napr. pri chôdzi do schodov.

ad 5) Komunikácia

Obsahuje *porozumenie* sluchovej, alebo vizuálnej komunikácie (písanie, gestá, posunková reč), rečové aj nerečové vyjadrovanie. V protokole je nutné vyznačiť najčastejší spôsob vnímania (sluchové, zrakové), resp. vyjadrovania (vokálne, nevokálne)

- *bez pomoci (7-6)*, pri úplnej samostatnosti klient rozumie konverzáciu, inštrukciám, hovorenému aj písanému prejavu bez problémov. Môže používať optické aj sluchové pomôcky, potrebuje niekedy viac času pre pochopenie

- *s pomocou (5-1)* - potrebuje napovedanie, zdôrazňovanie niektorých slov, viet, posunkové pokyny. Potrebuje časovú pomoc (o 25 - 75% viac času). Pri vyjadrovaní potrebuje opakovať, môže používať len jednoduché slová a gestá.

ad 6) Sociálna adaptabilita

Zahŕňa *schopnosti spojené so začleňovaním do kolektívu, schopnosti riešenia problémov* denného života (robenie logických, spoľahlivých a včasných rozhodnutí, týkajúcich sa základných finančných, sociálnych a personálnych vecí), *pamäť* (spoznávania a zapamätanie si rôznych postupov pri vykonávaní denných aktivít, schopnosť uchovať a spätne použiť informáciu verbálnu alebo vizuálnu), *poznávanie ľudí*

- *bez pomoci (7-6)*, pri úplnej samostatnosti interakcie klienta s personálom, iným pacientmi, s členmi rodiny sú primerané, kontrolované, nepotrebuje lieky, alebo len občas. Nie je potrebný dohľad, robí primerané rozhodnutia, pozná ľudí okolo seba. Môže akceptovať napovedanie
- *s pomocou (5-1)* - potrebuje dohľad, povzbudenie, usmernenie pri rozhodovaní, verbálnu pomoc inej osoby, napovedanie. Niekedy sa klient správa neprimerane (náladové záchvaty zlosti, hrubé výrazy, neprimerané prejavy emócií - plač, smiech) Pri požiadavke úplnej pomoci klient nie je schopný poznávať a pamätať si.

Testovať a klasifikovať jednotlivé položky je potrebné robiť opakovane a dosiahnuté výsledky vzájomne porovnávať. Na základe takejto komplexnej diagnostiky je potom možné určiť potrebné kompenzácie a pripraviť program sociálnej rehabilitácie, ktorý by mal zahrňovať:

- poradenstvo
- kompenzačné pomôcky (výber, zabezpečenie, záchvat používania)
- úpravu domáceho prostredia (bývanie)
- nácvik zručností pre každodenný život, pre možnosť budúceho pracovného uplatnenia (pozri pracovnú rehabilitáciu!)
- transport
- prístupnosť životného prostredia z hľadiska architektonických bariér, priestorovej orientácie a možností spoločenskej komunikácie
- zabezpečenie sociálnych dávok a finančnej podpory
- šport, rekreáciu

Sociálna rehabilitácia by mala začínať od okamihu, kedy je jasné, že pacient (klient) bude zdravotne postihnutý a bude mať špeciálne potreby (t.j. už pri lôžku pacienta). Sociálna rehabilitácia sa môže vykonávať *ambulantne* (v domácom prostredí, vrátane chráneného bývania, v denných aktivačných centrách, v Centrách sociálnej a pracovnej rehabilitácie v rámci komunitných služieb), resp. *inštitucionálne* (napr. v Národnom rehabilitačnom centre, v Domovoch sociálnych služieb).